

Między Scyllą i Charybdą.
Pracownicy nadzoru archiwów państwowych
wobec selekcji materiałów archiwalnych.

Ivo Łaborewicz pisząc o etosie archiwisty słusznie podkreślił, iż archiwista decydując o zachowaniu lub zniszczeniu dokumentacji „stawia się niemal w roli *demiurga* mogącego jednym gestem, podpisem, unieśmiertelnić lub całkowicie wymazać z dziejów daną postać lub wydarzenie”¹. Jak udźwignąć tę odpowiedzialność i czy można pogodzić możliwości archiwów z potrzebami nauki i oczekiwaniami użytkowników? Jak sprawić aby wybrane w wyniku selekcji materiały archiwalne stały się „zwierciadłami czasu”? A może pozostawić selekcję materiałów wartych trwałego zachowania samym twórcom dokumentacji, które staną się skarbnicami ich pamięci? Odysowi udało się przetrwać wybierając mniejsze zło, lecz czyż nam, archiwistom jedynie o przetrwanie tu chodzi?

Dylematy dotyczące tego „co brać” jak pisał przy okazji szkartowania akt sądowych Oswald Balzer do Stanisława Kutrzeby na początku XX w. zawsze towarzyszyły selekcji materiałów archiwalnych², gdyż jak słusznie stwierdził S. Konarski „najbardziej przenikliwy i przewidujący umysł archiwisty nie zdoła przewidzieć, czy dana kategoria akt nie nabierze ceny w przyszłości, nie znajdzie badaczy, którzy się nią zainteresują”³. Równocześnie pojawiły się wątpliwości kto powinien mieć wpływ na selekcję materiałów archiwalnych, czy tylko fachowiec - archiwista, czy także referent, który jest „duszą sprawy”⁴.

¹ I. Łaborewicz, *O etosie archiwisty uwag kilka*, [w:] *Etos zawodu archiwisty. V Krajowe Sympozjum Archiwalne, Toruń, 26 maja 2021 roku*, red. W. Chorążyczewski, P. Gut, Toruń – Warszawa 2021, s. 174.

² List O. Balzera, dyrektora Archiwum Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie do S. Kutrzeby, p.o. dyrektora krakowskiego Archiwum z 1907 r. dotyczący oceny akt sądowych przeznaczonych do zniszczenia, ANK, Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. 29/819/19, s. 1017-1021, wydany w: *Listy Oswalda Balzera i Stanisława Kutrzeby z 1907 roku w sprawie brakowania akt sądowych*, oprac. E. Perłakowska, „Krakowski Rocznik Archiwalny” t. 7, 2001, s. 167-175; zob. też S. Ciara, *Doświadczenia archiwów galicyjskich na przełomie XIX i XX w. w zakresie postępowania z dokumentacją masową*, [w:] *Dokumentacja masowa. Z problematyki kształtowania zasobu archiwalnego*, red. Mamczak-Gadkowska, K. Strykowski, Poznań 2012, s. 204-205.

³ K. Konarski, *Nowożytna archiwistyka polska i jej zadania*, Warszawa 1929, s. 134.

⁴ S. Stosyk, *Przepisy kancelaryjne dla urzędów administracji publicznej w teorii i praktyce*, Warszawa 1934, s. 30. Stosyk uważał, że nie należy obarczać referenta zaliczaniem akt do właściwych kategorii wskazując na fachowość prowadzącego składnicę akt i niechęć referentów do wykonywania takich czynności. Z tym polemizowali G. Kaleński i A. Moraczewski, którzy rekomendowali wstępne zaliczanie akt do odpowiedniej kategorii przez referenta prowadzącego sprawę, por. S. Stosyk, *Przepisy o przechowywaniu akt w urzędach administracji publicznej (komentarz)*, Warszawa 1936, s. 34-36; A. Moraczewski, *Sprawa przekazywania akt administracji*

Kwestia brakowania dokumentacji oraz związana z nią selekcja archiwalna tak w Polsce jak i na świecie w okresie międzywojennym jawiła się jako jeden z zasadniczych problemów ówczesnej archiwistyki. Wraz z rozwojem administracji i postępującą biurokratyzacją państw wzrastała produkcja aktowa. Obawiano się więc, że archiwom grozi „zalew akt” z biur i urzędów, „potop papierów”, traktowany wręcz jako kataklizm i szukano sposobów na opanowanie tego niekontrolowanego napływu akt do archiwów⁵. Problem ten poruszano na międzynarodowych zjazdach archiwistów, przeprowadzano analizy sposobów postępowania w tym zakresie na świecie i wprowadzano pierwsze systemowe rozwiązania tego problemu w poszczególnych krajach⁶.

W 1965 r. Andrzej Tomczak w odczycie na posiedzeniu inauguracyjnym Stowarzyszenia Archiwistów Polskich mówiąc o aktualnych zadaniach archiwów polskich zwracał uwagę na dwa naczelne: przechowywanie i kształtowanie zasobu. Podkreślał wówczas, że archiwiści decydując jakie źródła otrzyma przyszły historyk, kształtują równocześnie kierunki i możliwości badań, więc ich postępowanie nie może być przypadkowe⁷. Mając więc tę świadomość stworzono naukowe metody selekcji, zarówno na poziomie twórców jak i samej dokumentacji, a także rozbudowane narzędzia nadzoru archiwalnego⁸. Sprawilo to, że archiwa państwowe

rządowej do archiwów państwowych w świetle obowiązujących przepisów, „Archeion” t. 15, 1937 r., s. 39; G. Kaleński, *Brakowanie akt*, z. 1 Wydawnictwa Kursów Archiwalnych, Warszawa 1934, s. 34-36; Idem, *Prowadzenie składnicy akt. Wskazówki praktyczne*, z. 9 Wydawnictwa Kursów Archiwalnych, Warszawa 1937, s. 38.

⁵ A. Bachulski, *Brakowanie akt*, „Archeion”, t. 19-20, 1951, s. 241-243; G. Kaleński, *Brakowanie akt...*, s.15-16; K. Konarski, *Nowożytna archiwistyka...*, s. 134-135; Idem, *Z zagadnień nowożytnej archiwistyki polskiej*, „Archeion”, t. 1, 1927, s. 122-123; B. Pawłowski, *Nieco o brakowaniu akt*, „Archeion”, t. 3, 1928, s. 24.

⁶ H. Jenkinson, *A Manual of Archive Administration Including the Problems of War Archives and Archive Making*, Oxford 1922, reprint 2012, s. 125-131; T. Manteuffel, *Brakowanie akt w świetle ankiety Międzynarodowego Instytutu Współpracy Umysłowej*, „Archeion” t. 15, 1937-1938, s. 49-57; H. Robótka, *Wartościowanie akt. Przeszłość i przyszłość [w:] Dokumentacja masowa. Z problematyki kształtowania zasobu archiwalnego*, red. I. Mamczak-Gadkowska, K. Strykowski, Poznań, 2012, s. 25-36; B. Schwineköper, *Zagadnienie masowości akt w archiwach*, tł. M. Wąsowicz, „Archeion”, t. 25, 1956 r., s. 221-235. W Polsce kryteria selekcji wskazał G. Kaleński, Idem, *Brakowanie akt...*, s. 18-29.

⁷ A. Tomczak, *Rzut oka na dzieje archiwów polskich i na ich aktualne zadania*, „Archeion”, t. 43, 1966, s. 81.

⁸ O kształtowaniu zasobu archiwalnego, w tym wartościowaniu dokumentacji po II wojnie światowej zob. m.in. E. Borodij, *Kryteria wartościowania współczesnej dokumentacji aktowej – stan obecny i perspektywy*, [w:] *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku: Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Toruń, 2-4 września 1997*, t. 1, pod. red. D. Nałęcz, Radom 1997; R. Degen, *Garść uwag na temat selekcji w Polsce*, [w:] *Toruńskie konfrontacje archiwalne, t. 1, Archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009, s. 133-143; Idem, *Kształtowanie państwowego zasobu archiwalnego w Polsce w latach 1945 – 1989*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, 2008, nr 2, s. 13-38; Idem, *Selekcja archiwalna jako konstruowanie zbioru źródeł historycznych w Polsce*, „Archiwista Polski” 2011, nr 2, s. 11-17; *Dokumentacja masowa. Z problematyki kształtowania zasobu archiwalnego*, red. I. Mamczak-Gadkowska, K. Strykowski, Poznań 2012; M. Konstankiewicz, *Udział w stanowieniu aktów normatywnych jako forma działania administracji w zakresie kształtowania narastającego zasobu archiwalnego [w:] Archiwistyka oraz problemy historii Polski, Polonii i dyplomacji XX w. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Edwardowi Kołodziejowi w 70. rocznicę urodzin*, red. J. Łosowski, Lublin 2011, s. 135-145; A. Górak, D. Magier, *Selekcja archiwalna jako konstruowanie*

ingerują obecnie w zasadzie w cały proces narastania i archiwizacji dokumentacji w jednostkach państwowych i samorządowych, przeprowadzając jej wartościowanie zarówno a priori jak i a posteriori. Zajmując się nadzorem nad całą dokumentacją, w jej wszelkich rodzajach i postaciach, coraz mniej czasu poświęca się materiałom archiwalnym. A może właśnie takie podejście sprzyja poprawie jakości selekcji? Dyskusje na ten temat toczą się już dość długo, elektryzując środowisko archiwistów, tak teoretyków jak i praktyków oraz historyków, w kontekście postmodernizmu i następujących po nim zwrotów w badaniach naukowych⁹. Dylematy pracownika nadzoru archiwalnego w zakresie wartościowania dokumentacji poruszano ostatnio na konferencji w Poznaniu, wskazując na zderzenie potrzeb administracji i oczekiwań nauki na gruncie oceny dokumentacji przeprowadzanej przez archiwa państwowe. Stwierdzono wówczas, że potrzeby administracji zdominowały realizację zadań nadzorczych archiwów państwowych, kosztem naukowej oceny wartości dokumentacji i selekcji materiałów archiwalnych, gdyż instytucje oczekują od archiwów państwowych wskazań odnośnie całego procesu zarządzania dokumentacją. Postulowano więc przeorientowanie roli archiwów państwowych w obszarze nadzoru poprzez odejście od ingerowania w proces zarządzania dokumentacją w instytucjach, a skupienie się na selekcji materiałów archiwalnych pod kątem potrzeb nauki, w porozumieniu z naukowcami, przy uwzględnieniu postulatów twórcy dokumentacji¹⁰.

W *Strategii Rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021-2030* nie zmieniono misji Archiwów Państwowych określonej w 2010 r., jednak w obszarze kształtowania i gromadzenia narodowego zasobu archiwalnego zasygnalizowano konieczność zmian, które „zapewniałyby

zasobu...; H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 37-43; H. Robótka, *Zasady i metody selekcji dokumentacji tradycyjnej i elektronicznej, a potrzeby badań obecnych i przyszłych*, referat na 17. Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Krakowie w 2004 r., <http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/> [dostęp: 8.01.2020].

⁹ Tematyka ta pojawiała się na licznych konferencjach archiwistycznych (np. w Archiwum Głównym Akt Dawnych w dniach 19-20.06.2007 r. pod hasłem: „Problemy wartościowania dokumentacji współczesnej”, w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pt. „Dokumentacja masowa – problemy wartościowania i selekcji” w dniach 25-26.11.2010 r., V Krajowym Sympozjum Archiwalnym w Toruniu w dn. 2.05.2021 r., VIII Wiosennych Spotkaniach Archiwalnych w Toruniu w dn. 20-21.05.2021 r., Forum archiwizacji Internetu w Warszawie w dn. 16-17.11.2021 r., konferencji w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w dn. 18-19.11.2021 r. pt. „Archiwa - pomiędzy administracją, a potrzebami nauki”), a także na Powszechnych Zjazdach Historyków Polskich oraz Powszechnych Zjazdach Archiwistów Polskich (por. W. K. Roman, *Wkład powszechnych zjazdów historyków i archiwistów polskich do dorobku archiwistyki*, Toruń 2021); zob. też. R. Degen, *Selekcja archiwalna w polskiej literaturze archiwistycznej*, „Archiwista Polski”, nr 1, 2011, s. 31-44.

¹⁰ K. Jaskółka-Leśniak, *Wartościowanie dokumentacji – pomiędzy potrzebami administracji, a oczekiwaniami nauki*, konferencja w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w dn. 18-19.11.2021 r. pt. „Archiwa - pomiędzy administracją, a potrzebami nauki” [tekst tego wystąpienia ma się ukazać w ramach materiałów pokonferencyjnych].

wysoką wartość informacyjną i kompletność materiałów przeznaczonych do trwałego zachowania”.¹¹ Po latach dyskusji jest to więc dobry czas na podsumowanie i spojrzenie na nowo na rolę pracowników nadzoru w procesie selekcji, a w szczególności na ponowne określenie celów tej działalności i sposobów ich realizacji. Świetną ku temu okazją jest niniejszy Zjazd oraz trwające równolegle w Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych prace nad nowym prawem archiwalnym¹². Przyjęte rozwiązania zależą w dużej mierze od redefiniowania celów selekcji, w tym od odpowiedzi na pytanie, czy wyselekcjonowane materiały archiwalne mają być „zwierciadłami czasu”, czy raczej „skarbnicami pamięci”?

W literaturze dotyczącej kształtowania zasobu archiwalnego od dawna podkreśla się subiektywny i indywidualny charakter dokonywanej selekcji archiwaliów, uzależniony od wiedzy, doświadczenia, świadomości i przygotowania historycznego osób jej dokonujących¹³. Ostatnio także pisano o pożądanej sylwetce pracownika nadzoru archiwalnego w kontekście współczesnych wyzwań związanych z selekcją materiałów archiwalnych. E. Borodij słusznie zauważył, iż holistyczne praktykowanie działalności archiwalnej byłoby najbardziej pożądane w nadzorze¹⁴. Przy okazji panelu archiwalnego na XX Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich podkreślano, że archiwista z nadzoru powinien odznaczać się wrażliwością historyczną – „być nie tylko znawcą bieżących przepisów, ale przede wszystkim posiadać wiedzę z zakresu historii państwa i prawa, dziejów regionu czy historii lokalnych oraz posiadać doświadczenie w opracowaniu archiwaliów, aby móc ocenić rzeczywistą wartość akt i uznać

¹¹ *Strategia Rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021-2030*, Warszawa 2021, s. 66.

¹² W *Strategii Rozwoju Archiwów Państwowych na lata 2021-2030* wpisano „przygotowanie projektu nowoczesnej ustawy archiwalnej, porządkującej i systematyzującej rozproszone w wielu aktach prawnych przepisy dotyczące archiwów i działalności archiwalnej oraz odpowiadającej na współczesne wyzwania i potrzeby”, por. *Strategia Rozwoju ...*, s. 70.

¹³ Por. m.in. W. Chorążyczewski, *Uwagi o przedmiocie i problematyce zantropologizowanej archiwistyki*, [w:] *Archiwum - Archiwistyka - Kultura. Antologia*, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń 2020, s. 44-45, 47; R. Degen, *Dokumentacja i jej podział*, [w:] *Współczesna dokumentacja urzędowa*, red. H. Robótka, Toruń 2011, s. 28; Idem, *Garść uwag na temat selekcji ...*; Idem, *Urzędnicy, selekcja i brakowanie dokumentacji w Polsce w XX wieku*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. III, red. A. Górak, K. Łatawiec i D. Magier, Lublin – Siedlce 2010, s. 554; Górak, D. Magier, *Selekcja archiwalna jako konstruowanie zasobu źródeł historycznych*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, nr 2, 2011 r., s. 131, 134; W. Kwiatkowska, *Co mogą, a co powinny wiedzieć o naszych czasach przyszłe pokolenia? Kulturowe aspekty selekcji dokumentacji*, *Archeion* t. 112, 2011 r., s. 201; H. Robótka, *Wartościowanie akt. Przeszłość i przyszłość...*, s. 43; Eadem, *Zasady i metody selekcji dokumentacji tradycyjnej i elektronicznej...*, s. 1; A. Rosa, *Archiwa między historią i pamięcią. Antropologizowanie archiwistyki*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, nr 2, Toruń 2008, s. 120-121; M. Wiśniewska-Drewniak, *Emocje, afekty, archiwa i selekcja. Ekscytujące drogi nowej humanistyki*, „Archeion”, t. 122, 2021, s. 177-178; V. Žumer, *Gromadzenie materiałów archiwalnych i kryteria ich oceny*, „Archeion” t. 103, 2001 r., s. 37-38.

¹⁴ E. Borodij, *O pracy w nadzorze nad narastającym zasobem archiwalnym słów kilka*, [w:] *Labor et memoria. Jan Macholak XLV lat w służbie archiwalnej*, red. K. Kozłowski, W. Stępnia, Szczecin, 2017, s. 211-213.

ich kwalifikację za archiwalną”.¹⁵ Na wrażliwość archiwalną i historyczną, związaną również z potrzebami społecznymi w kontekście brakowania zwracano także uwagę w ramach dyskusji o etosie zawodu archiwisty w ubiegłym roku¹⁶.

Pożądaną przez wielu udział różnych interesariuszy w procesie selekcji materiałów archiwalnych jest w praktyce trudny do realizacji¹⁷. Postulowane zachowywanie przez archiwistów źródeł określonego typu według „zapotrzebowania” badaczy, czy społeczeństwa¹⁸ oczywiście także może pociągnąć za sobą w przyszłości zarzuty dotyczące celowego konstruowania źródeł do określonej narracji historycznej. Zwracał na to uwagę R. Degen wskazując, iż selekcja będąca procesem powstawania źródeł historycznych byłaby wolna od ingerencji badaczy, gdyby aktotwórca samodzielnie dokonywał selekcji¹⁹, natomiast H. Robótka podczas panelu „Jakich archiwów potrzebują historycy” na Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w 2004 r. w Krakowie opowiedziała się stanowczo przeciwko przekazywaniu części zadań z zakresu selekcji zarówno badaczom jak i aktotwórcom twierdząc, że jest to wyłącznie funkcja archiwów²⁰.

Równocześnie w mojej ocenie czas ostatecznie pogodzić się z tym co nieuniknione, gdyż nawet stosując wszelkie naukowe kryteria oraz metody selekcji, realizując ją na wszelkich etapach życia dokumentu przy współudziale wszystkich interesariuszy, przez archiwistę-historyka, nie sposób będzie zadowolić wszystkich przyszłych użytkowników (nie tylko badaczy). Wynika to z uwarunkowań, o których mówił Konarski przed niemal wiekiem. Jakakolwiek selekcja zawsze będzie niedoskonałym wyborem więc użytkownicy będą bezskutecznie szukać też takich dokumentów, które zostały zniszczone. Stąd tytułowa Scylla i Charybda.

Warto więc może powrócić do pewnych rozwiązań z międzywojnia, w którym to jednostka w pierwszym etapie ustalała co dla niej jest warte trwałego zachowania, a archiwista

¹⁵ W. Chorążyczewski, P. Gut, *Historia w archiwach i archiwa w historii. Udział archiwów państwowych w rozwoju historiografii polskiej*, s. 19, 21, 26, <http://xpxzhp.umcs.lublin.pl/referaty/> [dostęp: 17.05.2022].

¹⁶ W. Chorążyczewski, P. Gut, *Wstęp [w:] Etos zawodu archiwisty...*, s. 10.

¹⁷ K. Jaskółka-Leśniak, *Dobre praktyki w obszarze kształtowania państwowego zasobu archiwalnego, [w:] Dobre praktyki zarządzania dokumentacją, „Biblioteka Zarządcy Dokumentacji”, t. X, red. M. Smoczyński, Toruń, Wydawnictwo UMK [w przygotowaniu do druku].*

¹⁸ W. Chorążyczewski, P. Gut, *Historia w archiwach...*, s. 19.

¹⁹ R. Degen, *Selekcja archiwalna...*, s. 38.

²⁰ „Tymczasem u nas coraz częściej archiwa pozbywają się tych zadań i powierzają np. promotorom prac magisterskich na uniwersytetach kwalifikację archiwalną tych prac a prokuratorom i sędziom w pionie resortu sprawiedliwości, kwalifikacje akt dochodzeniowych i sądowych. Pomijając brak wiedzy tych osób nt. selekcji, to nie można wykluczyć intencji pozaarchiwalnych, kierujących ich wyborami”, H. Robótka, *Zasady i metody selekcji dokumentacji tradycyjnej i elektronicznej...*, s. 6.

z archiwum historycznego to opiniował, nie wchodząc równocześnie w kwestie użyteczności akt dla celów urzędowych. Przy tym ważne zaznaczenie - archiwista z archiwum historycznego nie powinien kwestionować zaliczenia dokumentacji do materiałów archiwalnych przez jednostkę. Czyż przykładowo „archiwa wiedzą lepiej od sądów, które akta mają dla tychże sądów trwałe znaczenie, a które nie”²¹.

Wychodząc z założenia, że spojrzenie na dokumentację z różnych stron pozwoli na zachowania bardziej różnorodnego materiału Archiwa Państwowe w obszarze selekcji materiałów archiwalnych otwierają się na głosy z zewnątrz, zarówno ze strony twórców dokumentacji jak i naukowców. Początkiem takich działań jest Centralna Komisja Archiwalnej Oceny Dokumentacji. Skład aktualnej kadencji jest zróżnicowany. Uczestniczą w niej nie tylko przedstawiciele Archiwów Państwowych ale także jednostek naukowo-badawczych (Uniwersytet Zielonogórski, Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa - Państwowy Instytut Badawczy), samorządowych (Urząd Miasta Lublin), państwowych (Ministerstwo Infrastruktury)²². Ponadto w ramach prac Komisji zapraszano do dyskusji przedstawicieli zainteresowanych podmiotów przy opracowywaniu regulacji szczegółowych pytając o ich pogląd na selekcję materiałów archiwalnych z danego rodzaju dokumentacji (np. przedstawiciele szpitali przy ustalaniu kryteriów selekcji dokumentacji medycznej, uczelni przy aktach studentów, a ostatnio przedstawiciele MSW i urzędów wojewódzkich przy omawianiu wartości archiwalnej akt paszportowych). Prowadzono także konsultacje zarówno formalne jak i nieformalne z badaczami (uczelnie, IPN)²³. Pozwoliło to na szersze spojrzenie na daną kwestię i wypracowanie lepszych rozwiązań.

W ramach prac nad założeniami do nowego prawa archiwalnego CKAOD opracowała w 2021 r. na wniosek Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych rekomendacje w zakresie zarządzania dokumentacją i nadzoru nad nią²⁴. Rozwiązania te nie są rewolucyjne, lecz raczej

²¹ A. Moraczewski, *Sprawa przekazywania akt...*, s. 40.

²² Na 11 członków Komisji 7 jest z Archiwów Państwowych, a 4 z innych podmiotów, por. Zarządzenie Nr 24 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 22 października 2020 r. w sprawie powołania członków Centralnej Komisji Archiwalnej Oceny Dokumentacji (Dz. Urz. NDAP 2020, poz. 24); zob. też zarzuty E. Borodija z 2017 r. dot. składu CKAOD, op. cit., s. 216. W tym miejscu zaznaczam, że autorka tekstu jest Przewodniczącą CKAOD obecnej kadencji i była członkiem wcześniejszej kadencji.

²³ NDAP, akta Centralnej Komisji Archiwalnej Oceny Dokumentacji, zob. też <https://www.archiwa.gov.pl/pl/centralna-komisja-archiwalnej-oceny-dokumentacji/5302> [dostęp: 20.05.2022 r.].

²⁴ *Rekomendacje Centralnej Komisji Archiwalnej Oceny Dokumentacji do nowego prawa archiwalnego w zakresie zarządzania dokumentacją i nadzoru nad nią* z 24.06.2021 r. - załącznik nr 3 do protokołu CKAOD Nr 4/2021, https://www.archiwa.gov.pl/files/zalacznik-nr-3-do-protokolu-4-z-2021_r.pdf [dostęp: 20.05.2022 r.].

zmieniają rozłożenie akcentów w obszarze kształtowania zasobu. Wśród proponowanych rozwiązań znalazły się takie, które zmieniając zakres i metody nadzoru nad narastającym zasobem archiwalnym, mają spowodować większe zaangażowanie w kwestie selekcji archiwalnej kosztem ingerencji w sposób zarządzania dokumentacją w jednostkach. Zwrócono także większą uwagę na zasób niepaństwowy próbując znaleźć systemowe rozwiązanie na tym polu.

Wychodząc z założenia, że określenie czasu przechowywania dokumentacji z uwagi na jej wartość praktyczną nie powinno leżeć w kompetencji archiwów państwowych, lecz wytwórców dokumentacji zaproponowano rozdzielenie w wykazach akt kwalifikacji archiwalnej, rozumianej jako ustalanie kategorii archiwalnych od okresów przechowywania. Archiwa państwowe wskazywałyby dokumenty zaliczane do kategorii A lub BE przy jednoczesnej rezygnacji z ingerowania w ustalone przez jednostki organizacyjne okresy przechowywania dokumentacji²⁵.

W miejsce obecnie wymaganych zgód na brakowanie zaproponowano opinie dotyczące wartości archiwalnej dokumentacji przeznaczonej do zniszczenia, wydawane na wnioski albo z urzędu. W ocenie Komisji zadaniem archiwów państwowych nie powinno być ustalanie, czy upłynęły okresy przechowywania dokumentacji nie stanowiącej materiałów archiwalnych. Natomiast zgoda na zniszczenie dokumentacji powinna leżeć wyłącznie w kompetencjach kierownika jednostki organizacyjnej, po otrzymaniu potwierdzenia z archiwum, że dokumentacja nie stanowi materiałów archiwalnych. Opiniowanie wartości archiwalnej przed zniszczeniem dokumentacji powinno stanowić ostatni etap selekcji materiałów archiwalnych. Komisja za korzystne rozwiązanie uznała zawarcie we wniosku składanym przez jednostkę informacji o zachowaniu materiałów archiwalnych z komórek organizacyjnych i okresów, z których dokumentacja ma zostać zniszczona. W mojej ocenie jest to poniekąd powrót do procedury wydziałania akt wprowadzonej w przepisach ramowych o przechowywaniu akt z 1931 r.²⁶

W odniesieniu do postępowania z dokumentacją w podmiotach niepublicznych podkreślono bardzo ograniczony wpływ archiwów państwowych na selekcję i zabezpieczenie przed zniszczeniem materiałów archiwalnych przez nie tworzonych. W konsekwencji

²⁵ Ibidem, s. 8-9, 11-12.

²⁶ Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 1931 r. o przechowywaniu akt w urzędach administracji publicznej (M.P. 1932, nr 2, poz. 3).

dokumentacja, która może posiadać wartość historyczną, stanowić dobro kultury, może zostać zniszczona. Inne dobra kultury, takie jak zabytki ruchome i nieruchome, będące w posiadaniu podmiotów niepublicznych lub osób prywatnych są natomiast w Polsce odpowiednio chronione. Proponuje się więc stworzenie rejestru wytwórców niepaństwowego zasobu archiwalnego, na kształt rejestru zabytków²⁷. Wpisanie do rejestru miałyby być związane z obowiązkiem występowania o zaopiniowanie spisu dokumentacji przeznaczonej do zniszczenia, możliwością przeprowadzenia ekspertyzy archiwalnej lub kontroli stanu zabezpieczenia materiałów przed zniszczeniem. Przekazanie materiałów archiwalnych następowałoby z inicjatywy podmiotu niepublicznego lub w razie likwidacji. Ponadto podmioty miałyby możliwość uzyskania dofinansowania na działalność archiwalną ze środków publicznych²⁸.

Na marginesie innych prac realizowanych w ostatnich latach przez CKAOD warto zaznaczyć, że starano się ustalać elastyczne kryteria wartościowania dokumentacji masowej wydawane w ostatnim okresie przez NDAP, gdyż standaryzacja choć tak pożądana, zabija często inwencję i może prowadzić do braku różnorodności zachowywanych materiałów. Miały one przede wszystkim na celu zwrócić uwagę na dokumentację wartą zachowania i potencjalne kryteria selekcji, możliwe do zastosowania²⁹.

A może pójść o krok dalej. Coraz częściej pojawiają się bowiem pomysły, aby to twórca, także instytucjonalny, decydował o kształcie swojej „spuścizny”. Wśród sformułowanych przez W. Chorążyczewskiego i Jego uczniów „przykazań” odnoszących się do twórców archiwów prywatnych dwa odnoszą się do selekcji. V – „to do Ciebie należy decyzja o kształcie Twojego

²⁷ „Proponowanym rozwiązaniem jest wydawanie przez dyrektorów archiwów narodowych aktów administracyjnych, na podstawie których podmioty niepubliczne byłyby wpisywane do rejestru podmiotów, w których powstają materiały archiwalne. Akt administracyjny powinien zawierać uzasadnienie, wskazanie zakresu dokumentacji, która stanowi materiały archiwalne, oraz możliwość odwołania się”, *Rekomendacje Centralnej Komisji...*, s. 12.

²⁸ *Ibidem*, s. 12-13.

²⁹ Por. np. zarządzenie nr 36 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 9 września 2019 r. w sprawie kryteriów wartościowania dokumentacji medycznej (Dz. Urz. NDAP 2019, poz. 36); zarządzenie Nr 42 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 13 grudnia 2019 r. w sprawie wprowadzenia kryteriów wartościowania dokumentacji uprawnień do kierowania pojazdami i dokumentacji rejestracji pojazdów (Dz. Urz. NDAP 2019, poz. 42); zarządzenie nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 28 kwietnia 2020 r. w sprawie wprowadzenia kryteriów wartościowania dokumentacji akt osobowych studentów oraz prac dyplomowych (Dz. Urz. NDAP 2020, poz. 8); zarządzenie nr 11 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 22 maja 2020 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek dotyczących wartościowania dokumentacji programów i projektów finansowanych z funduszy europejskich (Dz. Urz. NDAP 2020, poz. 11).

archiwum” i VI – „z dokumentacji, którą wytworzyłeś, zachowaj co chcesz i nadaj jej taką strukturę jaką chcesz”.³⁰ Czy nie można ich także zastosować do sektora publicznego?

A. Rosa już dawno pisząc o konsekwencjach przewrotu postmodernistycznego w historiografii dla archiwów i archiwistyki sformułowała wynikający z niego nowy paradygmat w zakresie kształtowania zasobu archiwalnego: „każdy twórca decyduje, który z jego produktów należy przechowywać wiecześnie”. Zwróciła uwagę na prawo do budowania przez jednostki własnej pamięci³¹. Ostatnio M. Wiśniewska-Drewniak przedstawiając „ekscytujące drogi nowej humanistyki” wiele miejsca poświęciła selekcji materiałów archiwalnych i roli archiwisty w tym procesie. Podkreśliła po raz kolejny „złudną nadzieję” na obiektywizm i bezstronność selekcji archiwalnej, nawet przy zestandaryzowaniu procesu oceny wartości aktotwórcy i dokumentacji. Przedstawiając poglądy M. Caswell zwróciła uwagę na podmiotowość archiwisty i rolę afektu, emocji przy podejmowaniu przez niego decyzji w zakresie wartości dokumentacji (kryterium afektywne oraz estetyczne), a także komplementarność kierowania się faktami i uczuciami w tym obszarze³². Nie jest to zjawisko nowe, gdyż wszędzie gdzie decyzje podejmuje człowiek, jego osobowość i emocje mają na nie wpływ. Jednak dotychczas raczej starano się z tym walczyć lub temu zapobiegać, zamiast akceptować i uczynić z tego atut. Czy takie podejście rozwiązałoby dylematy pracowników nadzoru?

Dotychczasowe podejścia do selekcji archiwalnej trafnie podsumował Terry Cook na dorocznej konferencji archiwistów Wielkiej Brytanii odbywającej się w Manchesterze w 2010 pod hasłem: „We are what we keep: challenging tradition in appraisal and acquisition”. W rozwoju selekcji w kontekście podmiotów ją przeprowadzających wskazał on trzy fazy. W pierwszej fazie decyzje podejmował twórca lub dysponent dokumentacji, w drugiej historyk-archiwista mając na względzie trendy historii akademickiej, a w trzeciej archiwista- ekspert, biorąc pod uwagę funkcje i działalność twórców. Wskazał także nadchodzącą fazę „partycypacyjną”, w której decyzje podejmowane są przy współdziałaniu różnorodnych grup obywateli, którzy mogą zostać w końcu wysłuchani. Opowiedział się równocześnie za oddaniem wyłącznej władzy nad archiwalią i kształtowaniem zasobu oraz demokratyzację

³⁰ W. Chorążyczewski, *Świat wartości a etos zawodu archiwisty*, [w:] *Etos zawodu archiwisty...*, s. 16.

³¹ A. Rosa, *Archiwa między historią i pamięcią...*, s. 109, zob. też przedruk, *Archiwum – archiwistyka – kultura. Antologia*, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń, 2020, s. 65.

³² M. Wiśniewska-Drewniak, *Emocje, afekty, archiwa i selekcja. Ekscytujące drogi nowej humanistyki*, „Archeion”, t. 122, 2021, s. 169-195.

w przeprowadzaniu selekcji poprzez partnerstwo partycypacyjne. Jeśli archiwiści uświadomią sobie, że „jesteśmy tym co zachowujemy” i „zachowujemy to kim jesteśmy” przyniesie to zmianę w tożsamości zawodowej, która przysłuży się społeczeństwu. Zaimplementowanie takiej wizji stanowi według Cooka aktualne wyzwanie zawodowe we wszystkich funkcjach archiwalnych³³.

Właśnie takie podejście wpisuje się podejmowana przez archiwa działalność dokumentacyjna będąca zapewnieniem udziału społeczeństwa w kształtowaniu zasobu archiwalnego poprzez pozyskiwanie wszelkich dokumentalnych śladów przeszłości³⁴. Działalność tego typu realizują przede wszystkim archiwa społeczne, wspierane przez Centrum Archiwistyki Społecznej, ale także biblioteki, muzea i inne podmioty. Wspomnieć można chociażby projekt Instytutu Pamięci Narodowej „Archiwum Pełne Pamięci”, zainicjowany w 2017 r. mający na celu utrwalanie pamięci o losach Polski i Polaków poprzez pozyskiwanie dokumentów od osób prywatnych. Publikacja związana z tym projektem posiada znamieny tytuł „...aby każdy okrucieństwo historii zostało uratowane!”³⁵. W dniu 24 maja 2022 r. zainaugurowano nową odsłonę tego projektu pod hasłem „Ocal historię”, rozszerzając działalność na nowe kontynenty i nowe formy przekazu. Projekt nakierowany jest na zachowywanie zapisów indywidualnych losów³⁶.

W przypadku Archiwów Państwowych niejednokrotnie jest to realizowane dwutorowo. Z jednej strony realizowane są działania mające na celu pozyskanie materiałów archiwalnych z instytucji poprzez tradycyjne narzędzia nadzoru archiwalnego, a równoległe prowadzone są działania dokumentacyjne. Ostatnio miało to miejsce w przypadku pandemii oraz wojny w Ukrainie.

W maju 2020 r. Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych wystosował *Apel do kierujących jednostkami organizacyjnymi*, który za pośrednictwem archiwów państwowych

³³ T. Cook, *We are what we keep; we keep what we are: archival appraisal past, present and future*, „Journal of the Society of Archivists” 32, nr 2, 2011, s. 173-189.

³⁴ O różnorodnych, w tym aktywnych formach gromadzenia archiwaliów, zob. m.in. R. Degen, *Zasady i metody selekcji archiwalnej w Polsce* [w:] Stowarzyszenie Archiwistów Instytucji Wymiaru Sprawiedliwości. *Materiały pokonferencyjne. Świnoujście 14-17 maja 2009 r. Szczecin 14-17 września 2010 r.*, Wrocław 2010, s. 108-110; R. Degen, M. Jabłońska, *Collecting projects i dokumentations strategies jako narzędzia kształtowania zasobu archiwalnego i budowania wizerunku archiwów*, [w:] *Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce*, red. M. Czarnota, M. Konstankiewicz, Warszawa – Lublin, 2015, s. 167-173.

³⁵ „...aby każde okrucieństwo historii zostało uratowane!” *Archiwum Pełne Pamięci*, red. T. Gallewicz-Dołwa, W. Kujawa, Warszawa 2021.

³⁶ „Archiwum pełne pamięci”; IPNtvPL, <https://archiwumpamieci.pl/app/o-projekcie/414,Archiwum-Pelne-Pamieci.html>; <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/165196,Ocal-historie-Nowe-mozliwosci-Archiwum-Pelne-Pamieci-Warszawa-24-maja-2022.html>, [dostęp: 18.03.2022 r.].

trafił do podmiotów nadzorowanych, a także został upowszechniony poprzez zamieszczenie go na stronach internetowych³⁷. Zaapelował w nim o „zwrócenie szczególnej uwagi na potrzebę trwałego zabezpieczenia dokumentacji obrazującej metody pracy, funkcjonowanie (...) jednostek organizacyjnych, sposobów realizacji zadań i zastosowania nowych narzędzi komunikacji elektronicznej, w tym wszelkich materiałów informacyjnych i procedur adresowanych do pracowników oraz podmiotów zewnętrznych z okresu objętego stanem epidemiologicznym”. Równocześnie Archiwa Państwowe otrzymały odpowiednie wytyczne w zakresie wartościowania dokumentacji z tego czasu. Zwrócono także uwagę na budowanie świadomości szczególnej wartości historycznej tej dokumentacji oraz wrażliwości archiwalnej w jednostkach³⁸.

Równolegle Naczelny Dyrektor ogłosił zainicjowanie akcji *Archiwum Pandemii A.D. 2020 - Społeczna kolekcja dokumentów pandemii wywołanej koronawirusem (SARS-CoV-2)*. Jej celem było udokumentowanie tego szczególnego czasu, a efektem jest „kolekcja dokumentacji z „czasów zarazy”, stworzona przy współudziale całego społeczeństwa”, zawierająca nie tylko fotografie, ale także pamiętniki i wspomnienia³⁹.

Podobnie działania podjęto po wybuchu wojny w Ukrainie. Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych zwrócił się w sprawie zabezpieczenia dokumentacji obrazującej „wszelkie sprawy i działania związane z konfliktem zbrojnym” zarówno do Archiwów Państwowych, a za ich pośrednictwem do jednostek prowadzących działania instytucjonalne w zakresie niesienia pomocy, ale także bezpośrednio do wojewodów⁴⁰. Równocześnie prowadzone są działania dokumentacyjne. Przykładowo pracownicy Archiwum Akt Nowych dokumentują pomoc udzielaną Ukraińcom, gdyż jak podkreślał dyrektor - M. Olczak zadaniem AAN jest m.in. „dokumentowanie tego, czym żyją Polacy”. Archiwiści fotografują aktualne wydarzenia związane m.in. z napływem uchodźców, a także gromadzą ulotki, plakaty, broszury

³⁷ <https://apczestochowa.bip.gov.pl/przyjmowanie-i-zalatwanie-spraw1/apel-naczelnego-dyrektora-archiwow-panstwowych.html>; <https://ank.gov.pl/apel-naczelnego-dyrektora-archiwow-panstwowych-do-kierujacych-jednostkami-organizacyjnymi/> [dostęp: 23.05.2022 r.].

³⁸ Pismo NDAP do Archiwów Państwowych z 12.05.2020 r. i 19.11.2020 r., znak: DKN.400.5.2020.

³⁹ Informacja o zainicjowaniu akcji, <https://www.archiwa.gov.pl/pl/ucategorised/5165>; zob. też. <https://www.archiwa.gov.pl/pl/155-archiwum-pandemii> [dostęp: 23.05.2022 r.].

⁴⁰ Pismo NDAP z 4.03.2022 r., znak: DKN.400.8.2022.

przygotowane dla przybywających Ukraińców⁴¹. Nie są to pierwsze tego typu działania prowadzone przez państwową sieć archiwalną⁴².

Przy okazji zabezpieczania dokumentacji z okresu pandemii i związanej z toczącą się wojną zwrócono szczególną uwagę na znaczenie informacji publikowanych przez jednostki organizacyjne w Internecie. Podkreślono konieczność archiwizowania przez jednostki organizacyjne materiałów umieszczanych na stronach internetowych i w social mediach, wskazując równocześnie możliwe sposoby archiwizacji⁴³.

Na koniec warto zatrzymać się na chwilę nad rolą nowych technologii w selekcji materiałów archiwalnych. Automatyzacja procesów i sztuczna inteligencja stwarzają nowe perspektywy w tym obszarze. Jak pokazują doświadczenia archiwów brytyjskich i australijskich możliwe jest zastosowanie sztucznej inteligencji w zakresie wartościowania dokumentów elektronicznych⁴⁴. W wyniku projektu realizowanego w 2020 r. przez The National Archives zbadano zastosowanie sztucznej inteligencji do klasyfikacji i selekcji dokumentów cyfrowych uzyskując obiecujące wyniki⁴⁵. Opracowane wyniki projektu pozwoliły na przygotowanie w 2021 r. przewodnika dla departamentów rządowych, chcących wdrożyć podobne rozwiązania⁴⁶. Stwierdzono równocześnie, że narzędzia stosujące sztuczną inteligencję mogą stanowić raczej wsparcie dla przeprowadzanych procesów niż spowodować ich całkowitą automatyzację. To de facto odczłowieczenie, odhumanizowanie procesu selekcji przeciwstawia się omówionym wcześniej kierunkom rozwoju humanistyki afektywnej. Choć przecież sztuczna inteligencja uczy się „zachowań” od ludzi.

Czy więc archiwum to „zwierciadło czasu” – pretendujące do zachowania źródeł do obiektywnej rzeczywistości w nurcie modernizmu, czy raczej „skarbnica pamięci”, według postmodernizmu i narratywizmu, gromadząca świadectwa indywidualnych przeżyć. W postmodernizmie pamięć została przeciwstawiona historii, jako przeciw-historia. Jak

⁴¹ <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/mariusz-olczak-pracownicy-archiwum-akt-nowych-dokumentuja-pomoc-udzielana?fbclid=IwAR31AT9ANKCh5azBkZWkd7bMhVwZs2sVvS5Hpj69gpx7diMVhfgEatkl11E>, [dostęp: 23.05.2022 r.].

⁴² M. Olczak wskazuje na akcję zbierania świadectw m.in. związanych z wydarzeniami po katastrofie smoleńskiej (fotografowanie uroczystości i żałoby narodowej, zbieranie laurek, listów, pamiątek składanych np. pod Pałacem Prezydenckim i przy kamienicy przy ul. Czerwonego Krzyża), *Ibidem*.

⁴³ Pisma NDAP z: 19.11.2020 r., znak: DKN.400.5.2020 i 4.03.2022 r., znak: DKN.400.8.2022.

⁴⁴ R. Stępień, *Możliwości zastosowania sztucznej inteligencji i blockchain w działalności archiwalnej. Przegląd doświadczeń zagranicznych*, „Archeion”, t. 122, 2021, s. 69-77.

⁴⁵ *Using AI for digital selection in government*, <https://www.nationalarchives.gov.uk/information-management/manage-information/preserving-digital-records/research-collaboration/using-ai-for-digital-selection-in-government/> [dostęp: 23.05.2022 r.].

⁴⁶ *Guidance for records managers based on an evaluation of current marketplace solutions*, *Ibidem*.

stwierdza Ewa Domańska „najważniejszy stał się fakt, że pamięć nie jest historią”⁴⁷. Pamięć jednak stanowi naturalne uzupełnienie dyskursu urzędowego (władzy), będąc opowieścią o doświadczeniu, „prawdą przeżycia”⁴⁸. W archiwach jest więc miejsce na wszystko i może w coraz bardziej wirtualnej rzeczywistości uda się wszystko zachować, bez konieczności podejmowania trudnych wyborów, rozwiązując definitywnie, a raczej unikając tym samym dylematu Odysa (nota bene *Odyseja* obok *Iliady* stanowi poniekąd pierwsze zapisane historie mówione⁴⁹). Wszak Misją Archiwów Państwowych jest trwałe zachowanie świadectw przeszłości, a wg W. Chorążyczewskiego „na czele wartości, jakie człowiek musi wyznawać całym sercem, całą duszą i ze wszystkich sił, aby mógł nazywać się archiwistą, stoi pragnienie, aby archiwalia – i to wszelkie archiwalia ! [sic! KJL] – trwały wiecznie i na przekór wszelkim przeciwnościom”⁵⁰.

I tu chciałoby się dodać, a co z prawem do zapomnienia? Ale to już temat na inną dyskusję.

⁴⁷ Cytat za: P. Bewicz, A. Sitkiewicz, *Zmagania z postmodernizmem i koncepcje archiwum według LaCapry, Derridy i Foucaulta*, „Archeion” t. 116, 2015, s. 102.

⁴⁸ Ibidem; K. Uczkiewicz-Styś, „Słuchajcie, co wam teraz powiem...”. *Obsługiwałem angielskiego króla* Bogumiła Hrabala – fikcja literacka a „historia opowiadana”, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, t. 2, 2012, s. 73-74.

⁴⁹ Ibidem, s. 75.

⁵⁰ W. Chorążyczewski, *Świat wartości a etos...*, s. 17.